

RECORDS D'INFANCIA I D'ADOLESCÈNCIA (1936-1945)

JORDI MONÉS i PUJOL-BUSQUETS

Com un complement dels textos de les conferències i de la seva corresponent presentació, i precedint-les per no trencar la seva unitat, m'he decidit a oferir una visió personal a partir de la meua pròpia experiència, la qual, tot i el seu caràcter puntual i lògicament subjectiu, crec que pot ajudar a comprendre l'època que rememoro.

Precisament un dels motius que van propiciar la convocatòria de les Primeres Jornades d'Història de l'Educació als Països Catalans, a les quals he participat activament i de les quals enguany es preveu celebrar les 12enes, fou, en bona part, la recuperació de la memòria de l'escola de l'època republicana, a través de retalls d'història, primordialment oral, d'aquells que van viure l'experiència educativa d'aquells anys. Malauradament, malgrat els esforços que s'estan fent darrerament, s'hauran perdut per sempre moltes vivències sobretot dels mestres i alumnes que varen haver d'emprendre el camí de l'exili.

Han passat ja uns setze anys d'aquelles Primeres Jornades i fa la impressió que comença ja a ser hora de recollir també els records dels que van viure els primers anys de franquisme, des dels mestres que continuaren exercint fins aquells que no varen poder superar la depuració, per les causes que siguin.

Hi ha sempre però, als centres educatius uns altres personatges que massa sovint oblidem i que val la pena tenir en compte a l'hora de confeir la història educativa de les èpoques relativament recents; em refereixo als grans protagonistes de l'escola, és a dir els infants que hi cursen llurs estudis.

És, doncs, sobre la base d'aquesta constatació, que a partir d'una doble vessant, l'experiència viscuda i la meua condició de professional de la història de l'educació que, servint-me de l'avinentesa d'aquesta publicació, m'he decidit a explicar, a partir de la primera d'aquestes vessants més que no pas de la segona, les meves vivències d'aquells anys.

Com ja s'apuntava, amb aquestes pàgines, voldria si més no, ajudar a completar la visió més àmplia i global dels estudiosos de l'escola de l'època de la Guerra i del primer franquisme. En realitat, en la meua exposició em limito a un aspecte molt concret, és a dir la comparació que hom pot establir entre l'escola de la Guerra Civil i la de la immediata postguerra.

Us parlaré ben poc del període 1931-36 perquè jo anava aleshores al parvulari i no en recordo massa coses. La meua escolarització primària, de la qual n'he guardat un record ben vivent, es va moure, precisament, entre el període de la Guerra i el dels primers temps del franquisme.

Del parvulari, denominació comunment adoptada aleshores, que vaig passar en un col·legi tradicional no religiós, probablement, dins d'aquest grup, un dels que gaudia de major prestigi social en la Badalona d'aquella època, no en tinc a penes records, a ben segur perquè jo era massa petit; ara penso, però, que si no m'en recordo massa és que m'hi devia trobar relativament bé.

En aquesta escola, almenys en els darrers temps quan jo ja era un xic més gran, hi anava a aprendre a llegir i escriure, evidentment en castellà, les quatre regles i altres nocions d'Aritmètica i Geometria, quatre pinzellades de cultura general, generalment Geografia, les muntanyes, els rius i les províncies espanyoles, les capitals dels diversos estats, etc.; en relació a aquests continguts, convé recordar que llur l'aprenentatge, a la major part dels centres d'educació primària,

començava abans dels 6 anys, ja que en aquesta edat, em fa la impressió, que jo ja sabia llegir amb una certa fluïdesa.

Com a mi personalment tot això em devia agradar, no en conservo cap amarga experiència ni molt menys, però d'altra banda tampoc em va deixar una gran empremta que vagi gaire més enllà d'alguns records esparsos. Altrament cal precisar, que la història posterior m'ha portat al convenciment que el mestre Director-propietari d'aquest col·legi, el Sr. Felicià Coscollano, estimava realment els seus alumnes, entre els quals jo m'hi comptava, com ho va demostrar moltes vegades, i, des de la seva òptica, intentava seguir la trajectòria professional i familiar dels seus deixebles, al llarg de la seva vida adulta, especialment si aquesta es desenvolupava a Badalona.

Els meus pares per les seves raons, a començaments de la Guerra dels tres anys, em canviaren de centre i vaig anar a raure sense sospitar-ho a una de les poques escoles de la meua ciutat que mereixen probablement un record històric especial, atès que la seva trajectòria és comparable als grans establiments docents del Principat que tots coneixem amb força detall.

Es tractava d'una escola que havia creat a finals de la Dictadura de Primo de Rivera, Marcel·lí Antich, un mestre extraordinari, nascut a Garriguella que havia passat per Vallparadís; per la preparatòria de l'Escola del Treball de Badalona que dirigia el mestre Artur Martorell, cridat per Pompeu Fabra Director de la dita Escola del Treball; per les escoles de l'Ateneu Obrer de Badalona; per les classes de la Universitat Nova de la Mancomunitat i que fou, com tants d'altres, acomiadat el gener del 1924.

El Sr. Antich, ben conegut ja a Badalona, a l'època suara esmentada, participà, també, juntament amb els germans Queralt, a la fundació de l'Editorial Proa. Ens trobem, probablement, sota la mirada atenta i el suport entusiasta de mestre Fabra, badaloní d'adopció, probablement, en un dels períodes més dolços de la història cultural badalonina del nostre segle; és, doncs, en aquest mateix marc cultural que naixia l'establiment docent que jo coneixeria en aquells anys de la Guerra.

Quan jo vaig ingressar a la nova Escola ja feia temps que no hi havia en Marcel·lí Antich i que els mestres, excepte els de més edat, s'anaven incorporant al camp de batalla. Es tractava, per tant, d'un centre on el professorat era fonamentalment femení. No crec que això tingués massa importància, perquè les mestres suplien perfectament els seus companys que havien marxat al Front.

Des del mateix moment d'incorporar-me a la nova escola, vaig adonar-me que entrava en un món totalment diferent al que havia conegut abans de manera directa o indirecta. El nom popular del centre era el d'escola catalana, senyal que n'hi havia poques que escolaritzessin en la nostra llengua.

Més endavant he pogut saber que durant la Guerra es generalitzà, pràcticament, l'aprenentatge del català a les escoles de Badalona, la qual cosa no era pas freqüent en el període 1931-36, però en canvi la idea plasmada en l'article 11 de l'Estatut Interior de Catalunya de 1933, segons la qual l'escola havia de ser catalana per la llengua i pel seu esperit, només es complia a la nostra escola i potser en una alguna altra, com a mínim en determinats aspectes.

L'Escola Catalana de Badalona formava part de les adscrites a la Protectora; a aquest respecte, convé recordar, el

decret de l'1 d'agost de 1936 (DOG 4-VIII-1936), segons el qual s'ordenava la dissolució del consell directiu i comissions permanents de l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana i el decret del 19 d'agost de 1937 (DOG 23-VIII-1937) que donava caràcter de centre oficial a les escoles de la Protectora.

No es tractava de l'escola del Sr. Pere, del Sr. Pau o del Sr. Berenguera, o dels Maristes, les Franciscanes o les Franceses, etc., sinó de la nostra escola, la dels mestres i els alumnes, tot i que els nois i les noies segons es platicava en el nostre himne, ens la volíem apropiari d'una forma quasi total, almenys si donem crèdit a la lletra de l'esmentat himne que cantàvem amb música de la Internacional; avui encara en puc recitar o cantar algunes estrofes:

Amunt alumnes de l'Escola
amunt les taules i els tinters
dels mestres no en deixarem rastre
i el conserge encara més
Els castigats cantaran victòria
i el conserge serà expulsat
l'escola serà tota nostra
i farem el que voldrem.

El conserge era un pobre home coix, molt bona persona, que ens perseguia amb el seu bastó, però que, en el fons, tots ens l'apreciàvem malgrat el seu aparent mal humor; d'altra banda, era l'oncle d'un dels nostres companys.

Es tractava, per tant, d'una altra galàxia. No recordo que a l'escola hi curséssim massa coses de les que la major part dels pares volien aleshores que aprenguéssim. En poc temps vaig superar la competència intraescolar sobre si ja passàvem l'interès compost o els «quebrats» que era el nom que donàvem a aquesta operació Aritmètica; diria fins i tot que ens miràvem als altres per sobre de l'espatlla, sensació que es mantingué més enllà del final de la Guerra.

Treballàvem quasi contínuament, però no em ve al cap sobre quines qüestions en concret, enmig de les quals hi havien els treballs manuals, en recordo especialment la construcció d'un nivell d'aigua de paleta i d'altres aparells d'ús corrent; el mestre o la mestra vigilava la nostra feina, però, en els meus records, no els veig mai a la pissarra explicant alguna lliçó. No sentíem unes ganes boges de sortir al pati, ja que per nosaltres era senzillament un canvi de ritme; tinc un mal record de quan jugàvem a Cavall Fort, però en canvi m'ho passava molt bé quan jugàvem a Rescats.

Les disciplines complementàries, que fins aquell moment, jo no m'havia assabentat que formessin part del currículum escolar, adquirien una especial rellevància; teníem professor de Dansa, de Cant, d'Educació Física, de Dibuix, etc.

El que em ve més a la memòria és el Sr. Ricard Coll, professor també de Blanquerna, les seves classes de Dibuix són per mi inesborrables. Ens venia a donar classe una tarda cada setmana, a vegades ens escenificava una narració, en Pere Sense Por, el Conte de Nadal de Dickens, etc., representant diversos papers, a partir dels quals ens suggeria escenes que nosaltres havíem de dibuixar d'acord amb la nostra pròpia imaginació, altres vegades anàvem a dibuixar del natural a la muntanya, a la Badalona romànica o gòtica o bé a les restes arqueològiques de la Baetulo romana, a les excavacions com se les coneixia popularment.

A més del Dibuix, la Dansa, etc., les excursions o sortides jugaven un paper essencial, jo vaig aprendre a estimar la Badalona romana, la Badalona gòtica i sobretot els voltants de la meua ciutat, d'una manera particular les fonts i el seu entorn; altrament apreníem el nom dels arbres, dels arbusts, de les plantes, de les rieres, de les serralades, de les masies, etc. Malauradament això no va tenir continuïtat acabada la Guerra; he hagut, per tant, d'esperar molts anys perquè totes aquestes qüestions hem tornessin a interessar.

Havíem format el nostre propi grup d'escenificació i els més grans els seus equips de futbol i de bàsquet; aquests darrers, sobretot, feien un mural cada setmana o quinze dies,

on es parlava de l'escola, de les seves mancances amb un to crític especialment en relació a les instal·lacions i al professorat. Participàvem a més en molts concursos de dibuix, de poesia, de narració, de treballs manuals, etc., organitzats o bé per la Generalitat, per l'Ajuntament de Badalona, o per alguna entitat cultural.

Potser allò que per mi va representar una novetat impensada, va ser l'interès de l'Escola envers la Meteorologia. Comptàvem amb un petit observatori; apreníem els noms dels núvols i les seves característiques i més d'una nit havíem anat a observar el cel per conèixer els estels.

Un dels trets característics de l'Escola, era la naturalitat amb que es desenvolupava la coeducació. Quan vaig veure un film de Jaime Camino titulat *Las largas vacaciones del 36*, tot i que els adults que hi sortien no lliguen massa amb les meves vivències, els infants protagonistes em recorden molt el meu particular món. Adquirírem una certa noció de la sexualitat, vaga a ben segur, però ens adonàrem clarament, que el sexe existia, entre altres coses, perquè les noies eren companyes de classe, en determinats moments hi jugàvem, hi teníem un cert contacte físic, els hi tocàvem el cul, etc.

Una vegada a la setmana, em sembla que era el dijous, venia un senyor, suposo de la Generalitat, a explicar-nos no recordo exactament què. Teníem consciència que l'escola formava part de la xarxa de la Generalitat directament o indirectament, però no vàrem sentir parlar mai del CENU, tot i que la implantació i l'evolució aquest Consell a Badalona, especialment la qüestió de la problemàtica de la contractació del professorat fou evidentment conflictiva, aspecte que està força ben documentat.

Potser caldria destacar d'una manera especial el fet que la nostra formació no s'acabava a les 5 o 6 de la tarda, com en les altres escoles. A uns 100 metres, aproximadament, de l'Escola hi havia l'Agrupació Excursionista de Badalona on hi anàvem després de plegar a fer xerinoia com deia una cançó d'aquesta entitat; si mal no recordo amb els meus germans que ja estudiaven el batxillerat, algunes vegades havia anat, també, al local de la FNEC que es trobava a la mateixa vorera que el de l'Agrupació.

En realitat aquesta entitat, constituïa una continuació de la vida de l'escola. Allà hi jugàvem a ping-pong, però sobretot hi apreníem a comprendre i observar mapes, especialment de relleu, a partir dels quals començàvem a conèixer el Montseny, el Pirineu, la Serralada Litoral; d'altra banda, ens familiaritzàvem amb la història local i la de Catalunya plenament viscudes dins d'aquelles quatre parets; molts dels joves es començarien a interessar, a més, per la fotografia.

A l'Agrupació, una les associacions més emblemàtiques de la Badalona dels anys 30, capdavantera en molts aspectes de la cultura i vida ciutadana, s'hi donaven cita molts pares dels companys de l'Escola i hi participaven molts ex-alumnes, era doncs, com si no sortíssim del nostre petit món escolar.

Tot aquest univers era pràcticament la meua vida, fins i tot durant el període de vacances. Les del 1937 i 1938 no se m'esborraran mai de la meua memòria. No puc dir si cada dia o amb quina periodicitat, anava amb nois i noies a la muntanya, segur que a vegades hi anava sol, a descobrir camins i drecceres, precisament aquelles que els mestres ens havien escabotejat o que ens havien dit que eren llocs perillosos. Sobretot al final de les vacances robàvem raïm que encara era verd, amb desesperació del pagès que ens perseguia; tot i que no m'en recordo amb massa detall també robàvem o collíem, com vulgueu dir-li, a voltes cireres, en d'altres moments, figues, etc.

Tot plegat formava part del clima de llibertat i convivència que ens havia inculcat l'Escola. Encara que sembli estrany em recordo molt més dels anys de la Guerra, almenys com a vivències personals, que de la major part del temps de la dècada dels 40.

Dels darrers dies de la Guerra, em balla pel cap que algu-

nes persones carregaven camions amb mobles, especialment la família Barjau que vivia a prop de casa meua. El Sr. Barjau era un dels fundadors de la Unió Socialista de Catalunya, diputat al Parlament català, els fills del qual eren amics nostres. Precisament una de les filles del germà gran dels Barjau, resident a Mèxic, viu i treballa a Barcelona. Aquest record, em fa pensar que possiblement ja no anàvem a l'Escola però devia ser el 23 o 24 de gener.

Potser valdria la pena puntualitzar abans de cloure l'apartat dels records d'aquests anys, que a l'escola no s'hi respirava cap clima especial; si no fos la racció alimentària que ens repartien a l'hora del pati gràcies a l'ajut dels quaquers, la Guerra ens hauria passat totalment desapercebuda a l'escola.

Recordo com si fos ara, el vespre del dia 26 de gener del 1939 quan a l'arribar a casa vaig sentir la ràdio que parlava en castellà i amb un to militarista que jo no havia sentit mai. Vaig albirar que quelcom inexplicable estava passant.

L'endemà al matí ens van despertar uns trets d'armetralladora que ben bé no sabem d'on venien. Entre els meus, la tristesa era molt gran i la por creixia a una velocitat de vertigen. El meu pare va cremar moltes revistes i diaris que a hores d'ara tindrien un valor remarcable; probablement perquè molts van fer com ell. D'altra banda, per algunes banderes espanyoles que varen aparèixer en determinats balcons, tinguérem una primera notícia de les famílies franquistes que podrien representar algun perill a nivell de represàlies.

El record més punyent va ser la rentrée a l'Escola. Jo no solament vaig tornar a la mateixa escola, sinó fins i tot a la mateixa aula; malgrat tot, havia canviat de taula a causa de la redistribució obligada pels canvis que s'havien produït. Es canviarà el nom de l'Escola que se'n dirà Escuela Cultural, ignoro, però, si va rebre aquest nom immediatament.

Els esmentats canvis provenien primordialment del fet de la supressió de la coeducació, amb la qual cosa es varen haver de fer reajustaments en la distribució de les taules; a partir d'aquell moment, per tant, desaparegueren les noies de l'escola, les quals no sabem, no ho sé encara, on havien anat a parar, almenys durant les primeres setmanes.

El xoc va ser tan gran que no se m'ha oblidat mai. Eren massa coses perquè no m'impactessin profundament. Allò que em va sobtar més és que al meu costat no hi havia la Montserrat —una noia que va morir al cap de poc temps—, de la qual jo recordo que li estirava les trenes malgrat la meua timidesa i que a ella, almenys m'ho semblava a mi, no li desagradava el fet esmentat. Potser en segon lloc, cal situar l'obligació d'escolaritzar en llengua castellana, tot i que el català continuava sent la llengua que fèiem servir a l'hora del pati i en molts altres moments.

L'escola que probablement continuava sent de les millors de la meua ciutat, mantingué el seu antic prestigi durant força temps, però deixà de ser tot allò que era abans, simplement perquè amb la nova situació les coses havien de canviar per força. No solament per raons político-ideològiques sinó perquè passà a mans privades; desconec la història legal, però la realitat és que un dels antics mestres que superà la depuració, acabà convertint-se, segons sembla, en el propietari de l'Escola.

A aquest respecte, caldria recordar que, al marge de casos puntuals, a hores d'ara no sabem que se'n va fer i quina va ser l'evolució de les escoles de la Protectora i, en general, dels centres que varen passar a dependre de la Generalitat en temps de la Guerra.

No recordo que la nova escola fos disciplinària, ni que hi hagués cap adoctrinament ideològic especial, ens limitàvem a hissar bandera i a cantar sense cap mena de convicció el Cara el Sol i a soto vece amb una lletra diferent, la qual en les primeres quatre estrofes deia

Cara el Sol amb la camisa bruta
la vaig trobar dins d'un femer
l'he rentat amb terra-d'escudelles
i em va quedar un merder.

Va desaparèixer el mestre d'Educació Física, el de Dansa va venir uns dies però al cap de poc ja no el vàrem veure més, les excursions, els concursos, els continguts relacionats amb la història i la geografia del país, la Meteorologia considerada suspecte de republicanisme i catalanisme, segons vaig saber al cap d'uns anys, el professor de Dibux, que després, més endavant, retrobaria i m'assabentaria del seu calvari, no sé si perquè era massa bona persona, etc.

Una altra qüestió que em sobta és que hi havia un mestre nou, no sé exactament qui, que ens feia jugar a «romanos y cartagineses», d'acord amb la fórmula tradicional, un fet totalment impensable uns mesos abans. Dins d'aquesta mateixa línia, s'instaurà, també, una certa competitivitat a l'estil de les escoles religioses. Sense arribar als quadres d'honor, començarem a saber quins eren els primers de la classe a criteri del professorat; vulgues que no, el mestre va anar perdent el seu caràcter de company.

De mica en mica, ens vàrem anar adaptant a la nova situació, però mai, ni els de la meua fornada ni els de les anteriors, vàrem oblidar aquella experiència que no es va començar a repetir, en un context socio-cultural essencialment diferent, fins al cap de més de vint anys, malgrat alguns petits illots que volien preservar, en part, amb molta cautela, l'esperit dels temps perduts.

En aquest sentit, a títol d'exemple, en el cas badaloní, penso en el Col·legi Municipal Albéniz de segon ensenyament, successor de l'Institut que havia creat la República i que fou suprimit, centre que recollí determinats professors de l'Institut Escola desterrats a fora de Barcelona i alguns llicenciats formats a l'Autònoma de la República i en les Escoles Minguella de nenes creades per la Srta Minguella, la Directora dels darrers temps de l'Escola Catalana.

No es tractava solament de l'Escola, havia desaparegut també l'Agrupació Excursionista, entitat clausurada i represaliats els seus dirigents, les excursions pels voltants de la meua ciutat, la manca de llibertat arribava als extrems que em fa la impressió que jo no vaig tornar a trepitjar les rieres i les fonts badalonines i les muntanyes de la Serralada Litoral fins el 1944 aproximadament. Els dissabtes, diumenges, dies festius, i durant el temps de vacances, vàrem substituir les excursions i altres activitats pel futbol i uns anys a venir pel bàsquet.

Com ja avançava, potser el canvi més profund fou la supressió de la coeducació. A casa meua som tres germans i els cosins pròxims d'edats similars són també tres germans és a dir que jo vaig créixer, almenys a partir del final de la Guerra, en un món essencialment masculí, com a mínim fins els 18 anys. Aquest és el retret més gran que jo haig de fer al General Franco i els franquistes i que té una clara relació amb l'Escola. M'imagino que per moltes noies el xoc encara devia ser més gran.

En una paraula jo vaig tenir la sort de viure una infantesa que malgrat els bombardeigs no se m'ha esborrat de la meua memòria i una adolescència que a hores d'ara no recordo pràcticament ni que existís, almenys tal com ens presenten avui els psicòlegs, aquest període de la vida.

No oblidó, però, el clima de repressió. En les meves remembrances, m'adono que fins i tot quan passava pels carrers de la Badalona gòtica, nucli de la meua vida escolar durant la Guerra, la qual tenia per mi unes determinades connotacions, em feia la impressió que això podia ser motiu de conflictes.

L'única cosa que em ve a la memòria és que jugava a futbol, a bàsquet, escacs i ping-pong i que quan tenia algun moment de lleure, me n'anava a la Biblioteca de la Caixa, una mena d'oasi en aquells anys, —més endavant van haver d'amagar llibres, revistes i periòdics, — on vaig descobrir la importància de la nostra Literatura, jo coneixia l'obra de Salvador Espriu, Francesc Trabal, Pere Quart, Carles Soldevila, etc, molt abans que ningú en tornés a parlar.

L'any 1985, l'Escola de Mestres de Sants, va organitzar uns

actes i una exposició per commemorar els deu anys de la mort d'en Franco. Entre els Actes hi havia una taula rodona, en la qual jo hi vaig participar. Al meu entendre, la intervenció més afortunada va ser la d'en Jaume Carbonell que va explicar les vuit escoles que ell havia anat des del parvulari a la Universitat, totes eren diferents no s'assemblaven pràcticament en res, però exceptuant al parvulari de l'Ajuntament on hi havia la Maria Martorell i l'Escola Isabel de Villena, totes les altres, amb inclusió de la Universitat, presentaven un denominador comú, viure totalment al marge d'allò que vulgarment anomenem Pedagogia Científica, tot i que aquest concepte sigui avui possiblement revisable.

En Jaume, em va fer entendre, que l'escola franquista, almenys en el meu entorn més pròxim, la zona d'influència de Barcelona, s'hauria de definir, sobretot la de primera època, més per allò que no va ser que pel que va ser. No podia esde-

venir de cap de les maneres, el que acostumem a entendre per una bona escola, però acceptada aquesta premissa hi cabia tot.

Potser la escuela nacional va tenir un caire fonamentalment polític-ideològic, la substitució dels exiliats i depurats per personal addicte, moltes vegades de fora del Principat, ho fa pensar, i l'escola religiosa implantà una repressió polític-moral molt acusada, tot i que caldria saber com es menjava, a nivell específicament escolar i en cada cas concret, això del nacional-catolicisme, però la idea que en aquesta època existís una escola essencialment franquista, almenys a Catalunya, em costa de creure.

Sempre m'ha ballat pel cap que l'escola que jo i molts d'altres vàrem viure, no era altra cosa que la pervivència de l'escola vuitcentista tradicional fora de les coordenades socio-econòmiques del segle XIX; les vivències d'en Jaume i la meua pròpia experiència, m'ho venen a refermar.